

Güven, C. (2016). *Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun Zayıtı. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 16, (USBES Özel Sayı II), 1278-1294.*

Geliş Tarihi: 01/07/2015

Kabul Tarihi: 07/05/2016

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE TÜRK ORDUSUNUN ZAYİATI*

Cemal GÜVEN**

ÖZET

Çanakkale Muharebelerinin konu edildiği hemen her müfredat ve toplantıda Türk ordusunun verdiği zayıt hakkında rakamlar verilmektedir. Ancak verilen rakamlar birbirini tutmamakta ve büyük farklar göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada, yapılan yanlışlıklar ve sebepleri üzerinde durulacak, özellikle Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığının ilgili birimlerinin yayınları kullanılmak suretiyle zayıt miktarları ortaya çıkarılacak; ilk, orta ve lise ders kitaplarında verilen bilgiler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, Türk Ordusu, Zayıt.

CASUALTIES OF THE TURKISH ARMY IN THE GALLIPOLI CAMPAIGN

ABSTRACT

In almost every publication and meeting of which the subject is Gallipoli Campaign, casualties figures of the Turkish Army are given. However, the figures are contradictory and big differences leap out.

In this study, the mistakes made and the reasons of them will be elaborated; the actual casualties figures will be revealed through the publications of relevant departments of the Ministry of Defense and the Department of Chief of Staff and the information about this subject in the textbooks of elementary schools, secondary schools and high schools will be evaluated.

Keywords: The Gallipoli Campaign, Turkish Army, Casualty.

---

* Bu çalışma IV. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuş ve çalışmanın özeti adı geçen sempozyumun Bildiri Özetleri kitabında basılmıştır.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, : cemalguven@gmail.com.

1.GİRİŞ

Çanakkale Muharebeleri 19 Şubat 1915'te İngiliz ve Fransız birleşik filosunun saldırısı ile başlamış, 8/9 Ocak 1916'da son düşman kuvvetlerinin de çekilmesi neticesinde Türk ordusunun büyük bir zaferi ile son bulmuştur (Altıntaş, 1997:17,22). 287 gün süren bu vatan savunması, I. Dünya Savaşı'nda elde edilebilen iki galibiyetten ilki ve en büyüğü olmuştur**.

Çanakkale Muharebelerine Türkler 310.000, İngilizler 460.000 (yabancı kaynaklara göre 410.000), Fransızlar 79.000 kişilik kuvvetlerle katılmışlardır (Gnkur. ATASE Bşk.lığı, 1997: 42; MSB, I, 1998: 40). Dar bir sahada bu kadar çok askerin çarpışması her iki tarafta da büyük zayıta sebep olmuştur.

Bu konunun ele alındığı hemen her ders ve toplantıda ya da bazı ders kitaplarında Türk ordusunun 200-250 bin şehid verdiğiinden bahsedilmektedir. Bu yanlış bilgi adeta millî hafızaya nakşolmuştur. Yanılının temel sebebi askerî terminolojide kullanılan “zayıt” kelimesinin “şehid” olarak algılanmasındandır. Oysa zayıt, kayıplar anlamına gelmektedir ve şunları kapsamaktadır: Şehid††, Yaralı, Kayıp / Esir, Firar, Hava Değişimi, Hastalıktan Ölen, Hastanelere Gönderilen.

Bu çalışmada, özellikle Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığının yayınları kullanılmak suretiyle zayıt miktarları ortaya çıkarılacak, ayrıca konuyla ilgili ilk, orta ve lise ders kitaplarında verilen bilgiler değerlendirilecektir.

2. TÜRK ORDUSUNUN ZAYİATI

Osmanlı donanmasının 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombardıman etmesiyle I. Dünya Savaşı'na dâhil olunmuştur (Aybars, 1994: 66). Devam eden dört yıllık savaş sürecinde Osmanlı Devleti'nin hemen her bölgesi savaş alanı olmuş, pek çok cepheye aynı anda muharebeler yapılmıştır. Bu savaşta en çok zayıt verilen yer Çanakkale Cephesi olmuştur. Bu bölümde zayıt oranları üzerinde durulacaktır.

Rusların 1 Kasım 1914'te Kafkaslardan taarruza geçmesi üzerine, müttefiki İngiltere ve Fransa'nın kuvvetlerinden oluşan Birleşik Filo tarafından 3 Kasım 1914'te Boğaz giriş tahkimatı bombardıman edilmiştir. Böylece Türk tarafınca Çanakkale'de ilk kayıp verilmiştir. Burada verilen toplam zayıt şöyleydi: 5 şehid, 2 yaralı 7 subay; 66 şehid, 19 yaralı olmak üzere 85 er (Gnkur. Bşk.lığı, 1993: 99-100).

İtilâf Devletleri Donanması, 19 Şubat 1915 sabahı ilk kez giriş bataryalarını susturmak için bombardıman etmiş, böylece Çanakkale Muharebeleri başlamıştır. Bu saldırıda *Cilt*.

** I. Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun ikinci ve son zaferi, Irak Cephesi'nde Kûtu'l-Amâre Muharebelerinde kazanılmıştır. Kûtu'l-Amâre zaferi, bölgenin sınırlarımız içerisinde kalmasında sonuç doğurucu bir nitelik taşımasa da, bir İngiliz tümeninin bütün personeli ile birlikte esir alındığı eşsiz ve büyük bir zaferdir.

“29 Nisan 1916 günü kayıtsız ve şartsız teslim olan General Townshend ile birlikte 5 general, 481 subay ve 13.300 er teslim alınmıştı. İngilizler Kutülamare'deki bu kuvveti kurtarmak için 4,5 ayda 23.000 kişi kayıp vermişlerdi. Kutülamare'de ölenler ve teslim olanlarla birlikte İngiliz kaybı 40.000 kişiyi bulmuştu. Türklerin bu savaşta kaybı 300 subay ve 10.000 erden ibarettir”. (Görgülü, 1993:157).

†† Şehid: Allah uğrunda canını feda edip Allah'ın rahmetine kavuşan kimse. 2. Savaşta veya devlet ve millet adına görev sırasında ölen kimse (Parlatır, 2009:1566).

verilen zayıt: 2'si subay 4 şehid, 11 er yaralıdır (Gnkur. Bşk.lığı, 1993: 118). İlerleyen günlerde de zayıt verilmiştir.

Müttefiklerin boğazı geçmek için ilk ve büyük saldırısı 18 Mart 1915'te gerçekleşmiş ve tam bir hezimet yaşamışlardır. Böylece boğazın doğrudan denizden geçilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Bu saldırıda şehid ve yaralı olarak Türk ordusunun toplam zayıtı 79'dur. Ordumuzda görev alan Almanların kayıpları, ölü ve yaralı olmak üzere 18'dir. Toplam zayıt 97'dir (Gnkur. Bşk.lığı, 1993: 211). Bu büyük zaferin yıldönümleri ülkemizde "18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi ve Şehitleri Anma Günü" olarak kutlanmaktadır^{**}. Çanakkale Muharebelerinin genel kayıpları göz önüne alındığında, bu zaferin elde edilmesinde verilen zayıt oranının çok az olması dikkat çekicidir.

Müttefiklerin ilk saldırısından Boğazı zorladıkları büyük saldırı dâhil verilen zayıt şöyledir:

Tablo 1. 3 Kasım 1914'ten 19 Mart 1915'e Kadar Türk Ordusunun Zayıtı
(Gnkur. Bşk.lığı, 1993: 276).

SUBAY		ER		
Şehid	Yaralı	Şehid	Yaralı	Kayıp
21	4	158	197	1

Tablo 1'de görüldüğü gibi, bu süre zarfında toplam zayıt: 381'dir.

^{**} Çanakkale zaferi kutlamaları ile şehid ve gazileri anma ile ilgili etkinlikler her geçen gün daha da kapsamlı olarak yapılmaktadır. Bununla ilgili son yıllarda şu iki kanun yapılmıştır:

"Çanakkale Şehrine Altın Madalya Verilmesi Hakkında Kanun

Kanun No: 3972

Kabul Tarihi: 16.2.1994

Madde 1. — Türk Milletince, Çanakkale savaşlarında barış ve kahramanlığımızı anlatarak şehit düşen, tarihimize "Çanakkale Geçilmez" yazdırtan ecdadımızın manevi şahsiyetlerine bir şükran nişanı olarak, üzerinde "Çanakkale Geçilmez" yazılı altın bir madalya ihdas edilmiştir.

Madde 2. — Madalya Çanakkale Valiliği tarafından korunarak ve Çanakkale 18 Mart Deniz Zaferi kutlamalarında vali, garnizon komutanı ve belediye başkanının hazır bulunduğu bir anda Türk Bayrağı ile birlikte göndere çekilir.

Madde 3. — Bu Kanun yayımlandığı tarihte yürürlüğe girer.

Madde 4. — Bu Kanunu Bakanlar Kurulu yürütür." Resmî Gazete (19 Şubat 1994).

"18 Mart Günü'nün Şehitler Günü ve 19 Eylül Günü'nün Gaziler Günü İlan Edilmesi Hakkında Kanun

Kanun No: 4768

Kabul Tarihi: 27.6.2002

Madde 1. — 18 Mart Şehitler Günü, 19 Eylül Gaziler Günüdür. Anılan günlerde bütün kamu kurum ve kuruluşlarının öncülüğünde, halkımızın ve sivil kuruluşların iştiraki ile her yıl anma töreni düzenlenir.

Madde 2. — Şehitler ve Gaziler günlerinin anma törenleri ile ilgili yönetmelik, Kanunun yayımı tarihinden itibaren dört ay içinde spordan sorumlu Devlet Bakanlığı ile Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri ve Milli Eğitim bakanlıklarınca müştereken düzenlenir.

Madde 3. — Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 4. — Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür." Resmî Gazete (3 Temmuz 2002).

25 Nisan 1915'te müttefiklerin çıkarma yapmaları ile Çanakkale Kara Muharebeleri başlamış (Gnkur. Harp Tarihi Bşk.lığı, 1978: 96) ve devam eden süreçte zayıt miktarları yukarıda verilen oranlarla kıyaslanamayacak derecede her geçen gün artmıştır.

Askerî Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde bulunan 128 adet Harp Ceridesindeki günlük zayıt çizelgelerine göre 5 nci Ordu'nun kuruluşuna kadar olan dönem de dâhil olmak üzere belirtilen tarihler arasında verilen zayıt şöyleydi (Gnkur. ATASE Bşk.lığı, 1980: 500):

Tablo 2. 3 Kasım 1914'ten 19 Aralık 1915'e Kadar Zayıt

Kapsadığı Tarih	SUBAY				ER					
	Şehid	Yaralı	Kayıp	Toplam	Şehid	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan Ölen	Hava Değişimi	Toplam
21.10.1330-2.2.1330 3.11.1914- 8.3.1915	8	2	-	10	97	125	-	-	-	222
2.4.1331-6.12.1331 25.4.1915-9.12.1915	587	1.016	27	1.630	56.048	95.989	11.151	18.746	8.307	190.241
Genel Toplam	595	1.018	27	1.640	56.145	96.114	11.151	18.746	8.307	190.463

Tablo 2'de verilen tarihler ve zayıt miktarı incelendiğinde, 9 Mart- 24 Nisan 1915 tarihleri ile 10 Aralık 1915- 8/9 Ocak 1916 tarihleri aralığının eksik olduğu görülmektedir.

Çanakkale Muharebelerinde Türk tarafının belgelere dayalı en doğru zayıt oranı Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde bulunan 5 nci Ordu Komutanlığı'nın Başkomutanlık Vekâletine sunduğu zayıt raporlarından derlenen miktarlardır (Gnkur. ATASE Bşk.lığı, 1980: 499-500). Bu raporlara göre Türk ordusunun belirtilen tarihler arasındaki toplam zayıtı, Tablo 3'te gösterildiği gibidir.

Tablo 3. 5 nci Ordunun, 25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya Kadar Zayıyatı
(Gnkur. ATASE Bşk.lığı, 1980: Ekler-Çizelge 4)^{§§}

Şehid	SUBAY			ER							Genel Toplam	Raporun Kapsadığı Dönem	
	Yaralı	Kayıp Esir	Toplam	Şehid	Yaralı	Kayıp Esir	Hava Değişimi	Adi ve Bulaş. Hast. Ölen Hastanelere Gönderilen Toplam					
562	949	27	1.538	53.535	86.209	10.711	7084	18.746	-	176.28	5	177.823	25 Nisan – 18 Kasım 1915
4	8	-	12	606	2.630	3	-	-	-	3.239	3.25	1	18-24 Kasım 1915
15	42	-	57	1.150	3.468	419	-	-	-	5.037	5.09	4	25 Kasım – 8 Aralık 1915
3	11	-	14	583	2.737	18	-	-	-	3.338	3.35	2	9 - 19 Aralık 1915
2	7	-	9	502	1.532	-	-	1.022	11.735	14.791	14.8	00	19-30 Aralık 1915
3	-	-	3	119	271	-	-	529	2265	3184	318	7	31 Aralık 1915- 8 Ocak 1916
589	1.017	27	1.633	56.495	96.847	11.151	7.084	20.297	14.000	205.87	207.	507	Genel Toplam

Tablo 3'te görüldüğü gibi 3 Kasım 1914 - 24 Nisan 1915 tarihleri arasında verilen zayıyat bulunmamaktadır. Buna göre, nihai sonuca ulaşmak için Tablo 1'de verilen 3 Kasım 1914- 19 Mart 1915 tarihleri ile; Tablo 3'te verilen 25 Nisan 1915-8 Ocak 1916 tarihleri arasında verilen zayıyat miktarları toplandığında Çanakkale Muharebelerinde verilen toplam zayıyat miktarına ulaşılabilir. Buna göre Türk ordusunun zayıyat miktarları subay ve er olmak üzere, 57.263'ü şehid geri kalanı yaralı, kayıp, esir, hastalıktan ölen, hastanelere gönderilen, hava değişimine gönderilen olmak üzere toplam zayıyat miktarı 207.888'dir. Yine belirtilen Tablolardaki rakamlar incelendiğinde çatışmalar ve hastalıktan dolayı hayatını kaybedenlerin 77.560 kişi olduğu görülmektedir^{***}. Burada

^{§§} Bu tablonun alındığı eserde “Toplam” ve “Genel Toplam”daki bazı sonuçlar farklı verilmiştir. Yazım hataları ya da toplama hataları olabileceği düşünüldüğünden, yukarıdaki tabloda verilen rakamlar ve toplamları doğru şekilde verilmiştir.

^{***} Zayıyat oranları hakkında hemen hemen kesin bilgilerin çıkarıldığı, Tablo 1 ve Tablo 3 incelendiğinde, burada 20 Mart - 24 Nisan 1915 tarihleri arası eksik olduğu görülmektedir. Bu tarihler arasında tespit edilebilen zayıyat şöyledir:

Tablo 1 ve Tablo 3'ün toplam sonucuyla verilen zayıat miktarının şu anki bilgilere göre en doğrusu olduğu söylenebilir.

Genelkurmay Başkanlığı'nca yayımlanmış diğer eserler de esas alındığında, Çanakkale Muharebelerinde Türk ordusu 57.263'ü şehid (kara muharebelerinde 57.084, deniz muharebelerinde 179) geri kalanı yaralı, kayıp, esir olmak üzere 211.000 zayıat vermiştir (Gnkur. ATASE Bşk.lığı, 1997: 42; MSB, I, 1998: 40; Gnkur. Bşk.lığı 2002: 251)^{†††}. Burada görüldüğü gibi, şehid sayısı yukarıda verilen ile aynı olmakla birlikte, toplam zayıat miktarı az da olsa farklıdır.

Zayıat oranları hakkında doğru bilgileri bilebilecek konumda olan, 5 nci Ordu Komutanı Liman Von Sanders hatıratında kaydettiğine göre, Türk ordusunun toplam zayıatı 218.000 kişidir. Bunlardan 66.000 kişi şehiddir. Yaralılardan 42.000 kişi iyileştikten sonra tekrar cepheye dönmüşlerdir (Sanders, 2006:133)^{†††}.

İtilâf Devletleri'nin savaş hukukuna aykırı olarak cephe bölgesindeki sivil yerleşim yerlerini de bombaladıkları ve az da olsa sivil kayıpların olduğu bilinmektedir. Ancak bununla ilgili kesin rakamlar olmadığından bir sayı veremiyoruz.

Tablo 3'te görülen 11.000'in üzerindeki kayıp / esirlerin çok büyük bir çoğunluğu İngilizler ve Fransızlar tarafından esir alınanlardır. İngilizler, Kabatepe, Suvla Koyu ve Seddülbahir Muharebelerinde aldıkları esirleri önce Limni Adası Mondros Limanı'na, oradan da Mısır'a götürmüşlerdir. Daha sonra bunların büyük bir bölümü Mısır'dan Kıbrıs Adası'ndaki esir kamplarına gönderilmişlerdir. Fransızlar ise, Seddülbahir ve Kumkale'deki muharebelerde esir aldıkları askerlerimizi önce Mondros Limanı'na, sonra Korsika Adası'na, daha sonra da bir kısmını Fransa'daki esir kamplarına götürmüşlerdir (Taşkiran, 2001: 24).

Karargâh-ı Umûmî'den yayımlanan resmî tebliğe göre 20 Mart 1915 tarihinde yaklaşık 20 asker şehid olmuştur (Çulcu, 2004: 169). 23 Nisan 1915'te sivil halktan 15 yaralı 5 ölü, askerden 11 yaralı 5 şehid verilmiştir (Gnkur. Bşk.lığı, 1993: 253).

Burada verilen zayıat miktarları da eklenecek olursa zayıat oranı çok az da olsa artacaktır. Ancak bu zayıat oranlarının Tablo 1 ve Tablo 3'te verilen tarihler içerisindeki zayıata eklenmiş olduğu kanaatindeyim. Bu yüzden ayrıca bu rakamlar toplam zayıata eklenmemiştir.

^{†††} Bu bilgilere atf olarak verilen eserlerden birisi olan “Şehitlerimiz” kitabında verilen zayıat oranları Çanakkale Muharebeleri ile ilgili bilgilerin verildiği sayfalarda geçmektedir. Beş ciltlik bu eserin içinde geçen veriler hesaplanarak bu rakamlar verilmemiştir. Bu eser içeriğinde geçen künyelerden ortaya çıkan illere göre şehid sayıları aşağıda gösterilmiştir.

^{††††} Tevfik Bıyıklıoğlu Harp Akademisi'nde 1950 yılında verdiği bir konferansta, Türk ordusunun zayıatını şu şekilde vermiştir: 190.000 şehid ve yaralı 70.000 hasta (Bayur, 1991: 386).

Ellis Ashmead Barlett (2005: 38) Türk ordusunun zayıatını şu şekilde vermektedir:

Şehid: 55.000; Kayıp; 10.000; Hastalıktan ölüm: 21.000; Yaralı: 100.000; Hatalıktan geriye gönderilen: 65.000; Toplam: 251.000.

İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin de zayıatı Türk ordusuna yakındır. Barlett (2005: 38) Müttefiklerin zayıatını şu şekilde vermektedir:

İngilizler: Ölü: 43.000; Yaralı: 72.000; Hatalıktan geriye gönderilen: 90.000; Toplam: 205.000, Fransızlar: Ölü: 15.000; Yaralı: 32.000; Toplam: 47.000 olmak üzere toplam zayıat: 252.000.

Tablo 4. Muharebelerdeki Zayıyat
(Özbay, 1976: 239-240)

Muharebenin Adı	Günü	Savaş Birlikleri	Şehid- Yaralı
Boğazı Zorlama	13/3/1915	Müstahkem Mevki	115
Seddülbahir	25-26/4/1915	Güney Grubu	1.898
Kumkale	25-26/4/1915	Asya Grubu	1.730
Arıburnu	24/4/- 2/5/1915	Kuzey Grubu	14.155
Güney Gr. Gece muharebeleri	3-4 /5/1915	15. Tümen	3.000
İkinci Kirte	6-8/5/1915	Güney Grubu	...
Arıburnu	19-20 /5/1915	Kuzey Grubu	10.000
Üçüncü Kirte	4-6/6/1915	Güney Grubu	9.000
Kerevizdere	21-22/6/1915	Güney Grubu	6.000
Sığındere	28/6/1915	Güney Grubu	2.000
Sığındere	5/7/1915	3. ve 5. Tümenler	4.991
Sığındere	28/6 ve 5/7/1915	Gün. Gr. Öteki Birlikleri	9.000
Kerevizdere	12-13/7/1915	4., 7. ve 8. Tümenler	9.575
Bütün Cephede	25/4/- 13/7/1915	Güney, Asya Grupları	58.641
Sığındere-Kirte	6-8-13/8/1915	Güney Grubu	7.510
Kanlısirt	5-8-9/8/1915	16. Tümen	6.930
Conkbayırı	6-8-10/8/1915	Kuzey Grubu	9.200
Arıburnu	6-8-10/8/1915	Kuzey Gr. ve 19. Tüm.	2.000
Anafartalar	9/8/1915	12. Tümen	1.085
Anafartalar	9/8/1915	7. Tümen	978
Anafartalar	10/8/1915	12. Tümen	413
Anafartalar	9-13/8/1915	7. ve 12. Tümen	3.536
Anafartalar	21-23/8/1915	Anafartalar Grubu	679
Arıburnu-Anafartalar	6-22/8/1915	Anafartalar Grubu	18.000
Toplam		Savunmanın Tümü	180.436

Tablo 4'te görüldüğü gibi Özbay (1976: 240) tarafından, muharebeler, tarihleri, şehid-yaralı olarak zayıyat oranları ayrıntılı olarak verilmiştir. Özbay, Çanakkale Muharebeleri döneminde hasta ve zayıf olanlardan hastanelere ve evlerine gönderilen erler bu rakamlara eklendiğinde genel zayıyatın 250.000 kişi olduğunu kaydetmektedir. Ancak hemen hemen kesin sonuçları yansıtan yukarıda verilen Tablo 1 ve Tablo 3'teki oranlarla Tablo 4'te verilen toplam sonuç karşılaştırıldığında tutarlılık olmadığı görülmektedir.

Zayıyat miktarının bu kadar büyük olduğu bir cephede en önemli meselelerden birisi de, sağlık hizmetlerinin layığıyla sunulabilmesidir. Özbay'ın (1976: 238) belirttiğine göre: Türk sağlık teşkilatı önemli bir salgının çıkmasını önlemiş, 9 ay içinde 110.220^{§§§} yaralı, 70.993 hasta ve hava değişimli menzil ve memleket içi hastanelerine sevk edilmiştir.

^{§§§} Özbay'ın eserinden faydalanılarak yapılan Tablo 5'e göre, tahliye edilen toplam yaralı sayısı (Nisan-Kasım 1915) sekiz ayda 112.015'tir. Görüldüğü gibi verilen rakamlarda tam tutarlılık görülmemektedir.

Ordu Menzil hastanelerine verilen on hastanenin normal kadrolarında bulunması gereken 95 doktor yerine 61 doktor ile 3.000 yataklık kadro 10.000'e kadar çıkarılmış, 14 hastane teşkil edilmek suretiyle çalışılmıştır. Bu hastanelerde dokuz ay zarfında 48.268 yaralı, 22.619 hasta tedavi edilmiş, hastaların %11,6'sı, yaralıların %2,2'si vefat etmişlerdir.

Cephede, beden, kıyafet ve çevre temizliğine, su kaynaklarının ve gıdaların korunmasına; temiz ve sağlıklı olarak sunulmasına azami özen gösterilmiştir. Cephede yaygın olarak görülen hastalıklar şunlardı: İltihâbî hastalıklar, cilt hastalıkları, sıtma, verem, dizanteri, ateşli hastalıklar, kulak hastalıkları, göz hastalıkları (Güven, 2008). Sıtma ile mücadele ana sorunlardan birisini teşkil etmiştir. 5 nci Ordu sıtma grafiğine göre 116.985 sıtmalıdan 6.661 kişi hayatını kaybetmiştir (Özby,1976:238). Muharebeler süresince üçü gayrimüslim olmak üzere toplam 10 doktor hayatını kaybetmiştir (Güven, 2008: 1046).

Özby, sekiz aylık dönemdeki zayıyat hakkında şu bilgileri de vermektedir:

Tablo 5. Nisan - Kasım 1915 Zayıyatı
(Özby, 1976: 232,235-236)

Tarih	Yaralı	Hasta	Hava Değişimi
Nisan	25.065	207	-
Mayıs	16.298	1.192	-
Haziran	15.031	959	-
Temmuz	12.742	2.954	145
Ağustos	30.463	13.701	2.594
Eylül	5.162	7.738	2.457
Ekim	3.315	5.973	7.224
Kasım	3.939	4.024	5.524
Toplam	112.015	36.748	17.944

Tablo 4 ve Tablo 5 incelendiğinde hangi aylarda çatışmaların yoğunlaştığını görmek mümkündür. 13 Temmuz 1915-11 Ağustos 1915 arası Ramazan ayıdır. 12-14 Ağustos 1915 tarihleri ise Ramazan Bayramı'dır. Yine 19-22 Ekim 1915 tarihleri de Kurban Bayramı'dır. Çatışmaların en yoğun olduğu dönemlerden birisinin Ramazan ayı ve hemen sonrası olduğu görülmektedir.

Çanakkale Muharebelerinde hangi yöreden kaç şehid verildiği 5 ciltlik “Şehitlerimiz” adlı eserden ve yine ona dayalı olarak hazırlanan “Şehitlerimiz” adlı interaktif CD'den öğrenilebilmektedir.

“Şehitlerimiz” kitabı, Millî Savunma Bakanlığınca yürütülen “Şehitlerimizin Araştırılması ve Tespiti” projesi kapsamında beş cilt olarak hazırlanmıştır. Osmanlı Rus Harbi (1877-1878), Osmanlı Yunan Harbi (1897), Trablusgarp Harbi (1911), Balkan Harbi (1912-1913), Birinci Dünya Harbi (1914-1918) ve İstiklâl Harbi'ne (1919-1923) ait şehid kimlikleri MSB'liği Arşiv Müdürlüğü'ndeki belgelerin incelenmesi ile tespit edilmiş, Kore Harbi (1950-1953) ve Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) ile İç Güvenlik Harekâtında şehid olanların bilgileri ise ilgili resmî makamlardan alınmıştır. Şehid kimliklerinin tespitinde, belgelerde, “Şehid” ve “Yaralanarak Şehid” ifadeleri yazılı olanlar dikkate alınmış olup; kayıp, esir, hastalık, eceli ile vefat ettiği tespit edilenler kitap

kapsamı dışında tutulmuştur. Őhidler il il, Őhid adına göre alfabetik sırayla verilmiştir. Őhid künyeleri şu başlık içeriği ile verilmiştir: Sıra No, Savaş, Cephe, Birlik (Kuvvet, Ordu, Kolordu, Fırka, Alay, Tabur, Blk), Lkap, Baba Adı, Adı, Sınıf, Rütbe, Doğum Yılı, İlçe, Bucak, Köy, lm Tarihi (Gün, Ay, Yıl), lm Yeri, Askerlik Şubesi, zel Birlik (MSB, 1998; MSB Personel Dairesi Arşiv Md., 2004). Bu eserden istifade edilerek aşağıdaki Tablolarda yapılmıştır.

Tablo 6. İllere Göre Őhid Miktarı
(MSB Personel Dairesi Arşiv Md., 2004)

İl	Őhid	İl	Őhid	İl	Őhid
İlsiz	689	Diyarbakır	49	Manisa	2.174
Adana	842	Edirne	858	Mardin	7
Adıyaman	11	Elazığ	159	Muğla	671
Afyon	1.650	Erzurum	109	Muş	7
Ağrı	0	Erzincan	282	Nevőehir	525
Aksaray	285	Eskiőehir	843	Niğde	509
Amasya	32	Gaziantep	502	Ordu	56
Ankara	1.772	Gümüőhane	39	Rize	71
Antalya	1.160	Giresun	114	Sakarya	526
Ardahan	0	Hakkri	0	Samsun	44
Artvin	10	Hatay	283	Sinop	1.488
Aydın	1.746	Isparta	677	Sivas	253
Balıkesir	2.717	İçel	1.218	Siirt	40
Bartın	254	İstanbul	1.648	Őanlıurfa	383
Batman	0	İzmir	1.720	Őırnak	0
Bayburt	21	Kahramanmaraş	213	Tekirdağ	646
Bilecik	854	Karaman	455	Tokat	47
Bingl	8	Kars	1	Trabzon	155
Bitlis	59	Kastamonu	2.425	Tunceli	30
Bolu	1.404	Kayseri	771	Uőak	818
Burdur	606	Kırıkkale	366	Van	36
Bursa	3.735	Kırőehir	448	Yozgat	661
Çanakkale	1.787	Kocaeli	583	Zonguldak	753
Çankırı	972	Konya	2.488	Genel Toplam	51.921
Çorum	1.333	Kütahya	1.487		
Denizli	2.195	Malatya	141		

Tablo 7. Türkiye Dışında Kalan Bölgeler Őhid Miktarı
(MSB Personel Dairesi Arşiv Md., 2004)

İl	Őhid	İl	Őhid	İl	Őhid
Afganistan	1	Halep	512	Preveze	1
Azerbaycan	1	Hicaz	8	Rakka	1

Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun Zayıatı

Bağdat	12	İran	1	Romanya	4
Basra	1	İşkodra	16	Selanik	22
Batum	4	Kafkasya	1	Serfice	2
Bingazi	5	Karakilise	2	Siroz	3
Berat	1	Kerbela	1	Suriye	81
Beyrut	34	Kerkük	5	Süleymaniye	37
Bosna	1	Kırım	1	Tiflis	1
Bulgaristan	28	Kosova	65	Tebriz	1
Drama	2	Kudüs	58	Trablusgarb	14
Debre	5	Lazkiye	28	Trablusşam	17
Dirzor	65	Manastır	31	Tunus	3
Elbasan	1	Midilli	4	Yemen	2
Ergiri	2	Mısır	1	Yanya	12
Girit	18	Musul	10	Genel Toplam	1.160
Görüce	2	Nablus	32		

“Şehitlerimiz” eserindeki, I. Dünya Harbi Çanakkale Muharebeleri içeriği incelendiğinde, 1000’den fazla şehid veren 18 il vardır. Çanakkale Muharebelerinde en çok şehid veren ilk beş il şöyledir: Bursa (3.735), Balıkesir (2.717), Konya (2.488), Kastamonu (2.425), Denizli (2.195). Ülkemiz sınırları içerisinde olan bölgelerden isim ve künyeleri tespit edilmiş olan şehidlerin toplamı 51.921’dir (Tablo 6). Ülkemiz sınırları dışında kalan bölgelerden isim ve künyeleri tespit edilmiş olan şehidlerin toplamı 1.160’tır (Tablo 7). Bu bölgeler arasında ise 512 şehidle dikkat çeken vilayet ise Halep’tir. Görüldüğü üzere toplam 52.433 şehidin künyeleri tespit edilmiştir (MSB Personel Dairesi Arşiv Md., 2004)****.

Yukarıda verilen Tablo 1 ve Tablo 3’ün sonuçlarından ortaya çıkan toplam şehid sayısının 57.263 olduğu göz önüne alındığında henüz ortalama 5000 şehidin künyelerinin tespit edilemediği görülmektedir.

“Şehitlerimiz” eserindeki, Çanakkale Muharebelerine dair olan kısım MSB Arşivi’nde bulunan askerlik şubesi kayıtlarının incelenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu kayıtların bir kısmının arşive ulaşmadığı ya da bir şekilde kaybolduğu da hesaba katılmalıdır. Bu eserdeki eksiklikler, Nüfus Müdürlüklerinde bulunan “*Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri*”nin incelenmesiyle tamamlanabilir. Bu defterlerde şehid olarak kayda geçirilenler “Şehitlerimiz” adlı eserdeki isimlerle karşılaştırılmalı ve eksik olanlar eklenmek suretiyle bu eser tamamlanmalıdır. Ancak o zaman daha kesin sonuçlara ulaşılabilecektir.

Tablo 6’daki iller ve şehid sayıları incelendiğinde, bazı illerin şehid vermediği ya da şehid sayısının çok az olduğu görülmektedir. Listenin bu şekilde ortaya çıkmasının temel sebebi bölgenin nüfus yapısı, asayiş durumu ve cepheye olan mesafesidir. Seferberlik

**** Şehid künyeleri incelendiğinde, en yaşlı şehidin Kafkasyalı 1846 doğumlu Teğmen Mustafa Efendi (69 yaşında) olduğu görülmektedir. 16 şehid 15 yaş altında, şehidlerin büyük çoğunluğu ise 18-35 yaş aralığındadır (Çanakkale Şehidlerinin Listesi, 2015: Ön Söz).

emirlerinin yerine getirilmesi ve asker sevki askerlik şubeleri eli ile yapılır ve kimin nerede askerlik görevini yapacağına doğal olarak devlet karar verir. Çanakkale Cephesi, 1. Dünya Savaşı cephelerinden belki en önemlisi olmakla birlikte sadece birisidir. Bu durumu da göz önüne alarak hadisenin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Şehit miktarı göz önüne alındığında Çanakkale’de Gelibolu Yarımadası’nın bütünüyle şehidlik olduğunu söylemek mümkündür. Bugün Çanakkale İli dâhilindeki Anıt ve Şehidliklerin büyük bölümü Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı’nda bir kısmı da Anadolu yakasında bulunmaktadır.

Şehidlerin isimlerinin yaşatılması ve bugünlere nasıl gelindiğinin daha iyi idraki için hiç değilse illerde abideler inşa edilmeli ve bazı parklarda şehit künyelerinin bulunduğu yerler yapılmalıdır. Bu tür eserlerin artık yapıldığı da görülmektedir. Özellikle Konya İstiklâl Harbi Şehitleri Abidesi, bu anlamda örnek verilebilecek önemli eserlerden birisidir. İçlerinde Çanakkale şehidlerinin de isimlerinin bulunduğu yaklaşık 7000 şehidin künyeleri burada sergilenmektedir. Bu ve diğer yerlerde sergilenen şehit künyeleri yukarıda zikredilen “Şehitlerimiz” adlı eserden verilmektedir.

3. DERS KİTAPLARINDA TÜRK ORDUSUNUN ZAYİYATI

Çanakkale Muharebeleri konusu, 4. ve 7. sınıf “*Sosyal Bilgiler*” ; 10. sınıf “*Tarih*”, 8. ve 11. sınıf “*Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*” dersi müfredat programlarında yer almaktadır. Bir önceki okutulmuş olan ile bu eğitim öğretim yılında okutulmakta olan Ders ve Öğretmen Kılavuz kitapları taranmış ve zayıyat ile ilgili verilen bilgiler değerlendirilmiştir.

Bir iki yıl önceki öğretmen kılavuz ve ders kitaplarında Türk ordusunun insan zayıyatı ile ilgili olarak şu bilgiler geçmekteydi:

Sosyal Bilgiler 7. sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı: “*Öğrencilerinize Çanakkale Savaşları’nın dünya tarihindeki en çetin savaşlarından biri olduğunu ve savaş alanında metrekareye 6000 merminin düştüğünü belirtiniz. Savaş sürecince her iki taraftan yaklaşık 500.000 insanın hayatını kaybettiğini söyleyiniz.*” (Güven, 2012: 232).

Sosyal Bilgiler 7. sınıf Ders Kitabı: “*Savaşlar iki taraf için de büyük kayıplara sebep oldu. Türk ordusu iki yüz elli bin kadar şehit verdi. İtilaf Devletleri de iki yüz elli bin kadar kayıp verdi. Toplam yarım milyon insan Çanakkale Savaşları’nda hayatını kaybetti.*” (Arslan, 2011: 196).

Ortaöğretim T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı (Lise): “*İtilaf Devletleri 55 bini ölü olmak üzere, yaralı ve esirler dâhil yaklaşık 250 bin kayıp verdi. Türk tarafının kaybı da 200 binden az değildi.*”

Çanakkale savaşlarında lise ve üniversitede okuyan binlerce gencimiz vatan savunması uğruna şehit oldu.” (Gamsız, 2012: 33).

Görüldüğü gibi 7. sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı’nda, metrekareye 6000 merminin düştüğünü söyleyiniz, ifadesi vardır. Savaşın en yoğun olduğu ve belki birkaç metrekare için geçerli olabilecek bir bilgiyi cephenin tamamına ve tüm çatışma dönemine ait bir bilgi gibi vermenin, yanlış ve anlamsız sonuçlar doğuracağı ortadır. Bu bilgilerin akabinde 500 bin insanın hayatını kaybettiğinin ifade edilmesi ve ders kitabında da her iki tarafta da 250 bin insanın öldüğü bilgisinin verilmesi gerçeklerle örtüşmemektedir.

11. sınıflarda okutulan “*T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*” ders kitabında ise kayıp rakamlarının doğru olarak verildiği görülmektedir. Ancak burada ifade edilen, lise ve üniversitelerde okuyan binlerce gencin şehid olduğu bilgisi hakkında ise resmî ve kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu anlamda burada geçen bu cümlelerin de tashihe ihtiyacı olduğu söylenebilir.

Güncel ders kitaplarında ise zayıyat hakkında bilgiler şöyledir:

4. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı: “... Çanakkale’de savaşan kahraman askerlerimizin çok azı evlerine geri dönebilmiştir. Hatta o yıllarda bazı liselerimiz, öğrencileri gönüllü olarak Çanakkale Cephesi’ne gittiği için mezun verememiştir.” (Kaya, Dağ, Koçak, Yıldırım, Ünal, 2014: 48).

Bu bilgilerin ardından Balıkesir Lisesi’nin 1916-1917 kayıtlarından örnek verilmektedir. Buna göre, o dönemde bu lisede sadece 9. sınıflar öğrenim görmekte, I. Dünya Savaşı’ndan dolayı 10, 11 ve 12. sınıflarda talebe bulunmadığından bu sınıflarda eğitim öğretim devam etmemektedir (Kaya ve diğer., 2014: 49).

Yaygın bilgilere göre, zorunlu ya da gönüllü askerlik hizmetleri, eğitim ve öğretimde aksaklıklara sebep olmuş 1915 yılında Galatasaray, Konya, Sivas, Kayseri ve İzmir Liseleri mezun verememiştir. Ancak Çanakkale Muharebelerinde savaşan askerlerin ortalama 80 bininin hayatını kaybettiği; ortalama 11 bin kişinin de kayıp/esir olduğu; 310 bin askerin cephede görev aldığı göz önüne alındığında, en fazla askerî personelin üçte birinin evlerine dönemediği söylenebilir. Buna göre yukarıda verilen ders kitabında geçen “çok azı evlerine geri dönebilmiştir” ifadelerinin doğruyu yansıtmadığı görülmektedir.

7. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı: “...eğitilmiş çok sayıda gencimiz bu savaşta şehit olduklarından bu durum gelecekte ülke kalkınmasında görev alacak kadroların azalmasına yol açmıştır.” (Güven, 2014: 174).

10. sınıf Tarih Ders Kitabı: “Osmanlı Devleti’nin eğitilmiş gençleri bu savaşta şehit oldukları için gelecekte oluşacak kadroların azalmasına yol açtı.” (Turan, Genç, Çelik, Geç, Türedi, 2014: 218).

Çanakkale Muharebelerinde kaybedilen insan unsuru ile ilgili yapılan değerlendirmelerdeki yanlışlardan birisi de 70-100 bin eğitilmiş insan unsurunun bu muharebelerde yitirildiği^{††††} ve Türkiye’nin geleceğinin inşasının büyük tehlikeye girdiğidir. Elbette savaşlar ülkeler ve milletler için bir yıkım ve bir felakettir. Ancak dönemin eğitim durumu göz önüne alındığında ortalama okuryazarlık durumunun en

^{††††} Bu çalışmanın önemli kaynaklarını oluşturan, 3 ciltlik “Çanakkale Cephesi Harekâtı...” adlı eserin ilk cildinin “Sosyo-ekonomik Sonuçları” başlıklı bölümünde şu bilgiler geçmektedir: “Çanakkale deniz ve kara muharebelerinde toplam 211.000 insan zayıyatı veren Türk ulusu, bu arada binlerce okumuş ve aydınını da kaybetmiştir.

Kesin olmayan tahmini rakamlara göre 100.000’den fazla öğretmen, mülkiyeli ve Türk ocaklarında yetişmiş okur-yazar yitirildiği sanılmaktadır.

Böylece o günün koşullarında ülkenin beyin takımını oluşturan küçümsenemeyecek bir sayıda ulaşan bu kayıpların, olumsuz etkileri, savaş sırasında olduğu kadar, bu savaşı izleyen Türk İstiklâl Savaşı’nda da fazlasıyla hissedilmiştir.

Nitekim 1923’te Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk’ün başlattığı inkılaplar ve bunların paralelinde girilen reformların kitlelere yaygınlaştırılıp mal edilmesinde, hayli sıkıntılar çekilmiştir.” (Gnkur. Bşk.lığı, 1993: 289).

fazla %10-11^{***} olduğu görülmektedir. Buna göre doğru zayıt ve okuryazarlık oranları üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa belirtilen rakamların çok abartılı olduğu da ortaya çıkacaktır.

Yukarıda verilen alıntılardan da anlaşılacağı üzere güncel olan 4. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler dersi ile 10. sınıf Tarih dersi konuları içerisinde geçen Çanakkale Muharebeleri ile ilgili kısımda Türk ordusunun insan zayıtı üzerinde durulmuş, ancak her hangi bir rakam verilmesinden kaçınılmıştır. Zayıt konusu ile ilgili olarak bir önceki devrede okutulan ders kitaplarının bir kısmında yanlış ve birbiriyle tutarsız rakamların verilmiş olması yeterince şikâyet konusu olmuş olsa gerek ki güncel ders kitaplarında rakam verilmesinden özellikle kaçınıldığı görülmektedir. Gerçi bu durumun da bir bilgi boşluğuna sebep olacağı söylenebilir. Nitekim pek çok törende, hala 200- 250 bin şehid rakamlarının zikredilmesi bu konuda özellikle doğru rakamların verilmesini gerekli kılmaktadır. Yetişecek yeni nesiller ve onları eğitecek öğretmenlerin elinde doğru kaynaklara dayalı sayısal verilerin olması ve bunların da ders ve öğretmen kılavuz kitaplarına doğru bir şekilde yazılması mühim değer taşımaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çanakkale Muharebelerinde 200-250 bin kişinin şehid olduğu bilgisi kamuoyunda yaygın bir kanaattir. Oysa askerî kayıtlar bunu doğrulamamaktadır. Böyle bir yanlışlığın yerleşmesinin nedeni askerî terminolojide kullanılan “zayıt” kelimesinin “kayıp ve ölüm” olarak algılanmasındandır. Oysa silahlı kuvvetlerde “zayıt” tekrar kullanılmayacak durumda olan personel anlamını taşımaktadır. Zayıtın şehidlik ile karıştırıldığı görülmektedir.

Tablo 1 ve Tablo 3’te verilen zayıt miktarları toplandığında Çanakkale Muharebelerinin bütününe ait zayıt ortaya çıkmaktadır. Buna göre zayıt miktarları şöyledir:

Subay, Şehid: 610; Yaralı: 1.021; Kayıp/Esir: 27.

Er, Şehid: 56.653; Yaralı: 97.044; Kayıp/Esir: 11.152; Hava Değişimi: 7.084; Adi ve Bulaşıcı Hastalıktan Ölen: 20.297; Hastanelere Gönderilen: 14.000.

Subay ve Er olmak üzere toplam zayıt şöyledir: Şehid: 57.263; Yaralı: 98.065; Kayıp/Esir: 11.179; Hava Değişimi: 7.084; Adi ve Bulaşıcı Hastalıktan Ölen: 20.297; Hastanelere Gönderilen: 14.000. Genel Toplam: 207.888’dir. Bu rakamlardan anlaşıldığı üzere Türk ordusu 210 bine yakın zayıt vermiştir.

Tablo 6 ve Tablo 7’de oranları verildiği üzere Millî Savunma Bakanlığınca yayınlanmış “Şehitlerimiz” adlı eserde, toplam subay ve er olmak üzere 52.433 şehidin künyeleri tespit edilmiştir.

Türk Ordusu toplam 310 bin kişilik bir personel kadrosu ile bu muharebelerde görev yapmıştır. Buna göre askerî personelin neredeyse %20’si şehid olmuştur. Toplam mevcudun üçte ikisi zayıttır. 1914 yılı nüfus sayımı sonuçları ve 1915 savaş şartları göz önüne alındığında Türkiye’nin Müslüman nüfusunun 12-13 milyon olduğu söylenebilir. Buna göre hemen her sülaleden bir kişinin bu muharebelerde ya şehid olduğu ya da bir zarar gördüğü söylenebilir. Dönemin okuryazarlık oranlarına göre zayıt olan askerlerin

*** 1927 yılı istatistiklerine göre okur-yazar oranı %10,6’dır (Sakaoğlu, 2003: 181). Buna göre 1915 yılında da benzer oranın olduğu söylenebilir.

ortalama yüzde 11'i eğitilmiştir. Başkent'in düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalması, milleti gayrete getirmiş, gerek emirle gerekse de gönüllü olarak askere katılan eğitilmiş insan sayısını da artırmıştır. Ancak bu durumun da oranları çok değiştirecek nitelikte olmadığı söylenebilir. Buna göre yine yaygın bir kanaat olarak ortalama 70-100 bin eğitilmiş insanın zayı olduğu bilgisinin de yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Ders ve Öğretmen Kılavuz kitaplarında, genelde zayıyat ile ilgili bilgilerin, ya yanlış ya da tutarsız olarak verildiği ya da bundan hiç bahsedilmediği görülmektedir. Zayıyat ile ilgili bilgilerin öncelikle ders kitaplarında doğru bir şekilde verilmesi sağlanmalıdır. Böylelikle kamuoyundaki yanlış bilgilerin düzeltilebilmesi mümkün olabilecektir.

Çanakkale Muharebeleri tarihi her geçen gün daha da ilgiyle karşılanmaktadır. Bunda yapılan etkinliklerin ve hadisenin gerçekleştiği bölgeye yapılan gezilerin büyük rolü olmaktadır. Her geçen gün muharebe bölgesinin daha da layık bir şekilde ıslah, ihyâ ve imarı sevindirici niteliktedir. Ayrıca şehidlerin isimlerinin bazı park ya da özel ziyaret yerlerinde sergilenmesi, onlara karşı bir vefa borcunun da yerine getirilmesi anlamını taşımaktadır. Belediyelerin bu anlamda çalışma yapmaları teşvik edilmelidir.

Çanakkale Muharebelerinde verilen şehidler göz önüne alındığında, İstiklâl Marşı'nın dizelerinde geçen "*Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı; Düşün altındaki binlerce kefansız yatani...*" cümleleri daha da bir anlam kazanmaktadır. Bu düşüncelerle zayı olan tüm askerleri rahmet ve minnetle anıyoruz.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, A. (1997). *Belgelerle Çanakkale Savaşları*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları.
- Arslan, M. M. (2011). *Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı*. (Editör: Enver Ülker). Ankara: Anıtepe Yayıncılık.
- Aybars, E. (1994). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (Üçüncü Baskı)*. Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Barlett, E. A. (2005). *Çanakkale Gerçeği (3. Baskı)*. (Hazırlayan: Muzaffer Albayrak). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi*. C. III, Kısım II. Ankara: TTK Yayınları.
- Çanakkale Şehitleri Listesi. (2015). Yeni Türkiye Dergisi Çanakkale Özel Sayısı Ocak-Şubat 2015 Sayı: 65 Eki.
- Çulcu, M. (2004). *İkdâm Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi*. C. I. İstanbul: Denizler Kitabevi.
- Gamsız, S. (2012). *Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*. (Editör: Mahmut Ürküt). İstanbul: Netbil Basım ve Yayıncılık.
- Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (1980). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)*. V. Cilt, 3. Kitap. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1997). *Çanakkale Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

- Genelkurmay Başkanlığı. (1993). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914- 25 Nisan 1915)*. V. Cilt 1. Kitap. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı. (2002). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. (1978). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Amfibi Harekât*. V. Cilt, 2. Kitap. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Görgülü, İ. (1993). *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güven, C. (2008). Çanakkale Muharebelerinde Sağlık Hizmetleri. A. D. Erdemir vd. (Ed.), C.II. 1. *Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı* (ss.1044-1058). Konya: Türk Tıp Tarihi Kurumu, Selçuk Üniversitesi.
- Güven, İ. (Ed.). (2012). *Sosyal Bilgiler 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı (1. Baskı)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Güven, İ. (Ed.). (2014). *Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı (Üçüncü Baskı)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Kaya, M. K., Dağ, Ö., Koçak, E., Yıldırım, T. ve Ünal, M. (2014). *Sosyal Bilgiler Ders ve Öğrenci Kitabı (Birinci Kitap) 4 (Beşinci Baskı)*. (Editör: İsmail Hakkı Demircioğlu), Ankara: MEB Yayınları.
- Milli Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Arşiv Müdürlüğü. (2004). *Şehitlerimiz (CD)*. Ankara: Göksem Bilgisayar Elektrik Elektronik Tic. Ltd. Şti.
- Milli Savunma Bakanlığı. (1998). *Şehitlerimiz*, C. 1-5. Ankara: Milli Savunma Bakanlığı.
- Özbay, K. (1976). *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*. C. I. İstanbul: Yörük Basımevi.
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü (2. Baskı)*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Resmî Gazete (19 Şubat 1994). Sayı 21854, s. 12.
- Resmî Gazete (3 Temmuz 2002). Sayı 24804.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi (1. Baskı)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sanders, L. V. (2006). *Türkiye'de Beş Sene*. (Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak). İstanbul: Yedi Tepe Yayınevi.
- Taşkıran, C. (2001). *1. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri -Ana Ben Ölmedim- (1. Baskı)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Turan, V., Genç, İ., Çelik, M., Geç, C. ve Türedi, Ş. (2014). *Ortaöğretim Tarih 10 (6. Baskı)*. (Editör: Osman Köse). Ankara: MEB Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The Gallipoli Campaign began with assault of united England and French fleet on 19 February 1915, came to an end with great victory of Turkish army in consequence of withdrawal of the last enemy forces on 8/9 January 1916. Continued 287 days, this country defense was the only victory achieved in World War I.

Turks took part in the Gallipoli Campaign with forces consisting of 310.000 troops, the England with 460.000 (according to foreign sources 410.000), the French with 79.000 troops. Skirmish of those many troops in a narrow field caused great casualties for both parties as well.

Almost in every lesson and meeting, during which this topic is handled, or some school books, it is referred that Turkish Army had 200-250 thousand martyrs. This wrong information was nearly frozen in national memory. Root cause of this mistake is that the word “casualty” used in military terminology is perceived as “martyr”. Yet casualty means losses. This word encompasses those: Martyr, Injured, Lost/Captive, Sick Leave, Died of Disease, Hospital Referred.

Ottomans got involved in World War I for the reason that Ottoman fleet bombarded Russian bays on 29 October 1914. In the process of the war continuing four years, almost every territory of Ottoman Empire became battlefield, combats were waged on many front lines at the same time. The place where it had the most casualties is Gallipoli Front.

Following Russian assault to Caucasus on 1 November 1914, entrance fortification of the Bosphorus was bombarded on 3 November 1914 by United Fleet comprising of English and French forces as Russian’s allied. Therefore Turkish party had its first casualty in Gallipoli.

For the first time, Fleet of Allied Powers bombarded in the morning on 19 February 1915 in order to eliminate entrance batteries, so the the Gallipoli Campaign began.

Great assault of the allies took place for passing through the Bosphorus on 18 March 1915 and they went down to a great defeat. Thereby it became evident that the Bosphorus can not be passed by sea.

Gallipoli Ground Combats began with military landing of the allies on 25 April 1915 and during the ongoing process amount of casualties increased every passing day.

On a front, where amount of casualties is that much, one of the most important issues is to provide health services properly. On the front, utmost attention was shown to cleaning of body, clothes and environment, conservation of water resources and foods; their provision as clean and healthy. Endemic diseases on the front were: Inflamed diseases, skin diseases, malaria, tuberculosis, dysentery, inflammatory diseases, ear diseases, eye diseases. Struggle with malaria constituted one of the main problems. Along with three non-Muslim doctors, 10 doctors in total lost their life throughout the combats.

When casualty amounts, which are in Table 1 and Table 3 cited from studies addressing to military archives and published by General Staff, are calculated, the casualties of entire the Gallipoli Campaign reveal. Accordingly casualty amounts are the following:

Officer, Martyr: 610; Injured: 1.021; Lost/Captive: 27.

Private, Martyr: 56.653; Injured: 97.044; Lost/Captive: 11.152; Sick Leave: 7.084; Died of Usual and Epidemic Disease: 20.297; Hospital Referred: 14.000.

Officer and Private casualties are totally: Martyr: 57.263; Injured: 98.065; Lost/Captive: 11.179; Sick Leave: 7.084; Died of Usual and Epidemic Diseases: 20.297; Hospital Referred: 14.000.

General Total is: 207.888. As it is understood from these figures, Turkish army had approximately 210 thousand casualties.

How many martyrs of Gallipoli Campaign come from which territory can be learnt from a 5-volume work titled as “*Our Martyrs*” and published by Ministry of Defense. When the content World War I Gallipoli Campaign in the work is viewed, there are 18 provinces that had more than 1000 martyrs. The first five provinces that had the most martyrs at Gallipoli Campaign are: Bursa (3.735), Balıkesir (2.717), Konya (2.488), Kastamonu (2.425), Denizli (2.195). Being from the territories within borders of our country, martyrs are totally 51.921, whose names and identification tags were identified (Table 6). On the other hand, being from the territories located out of the borders of our country, martyrs are totally 1.160, whose names and identification tag were identified (Table 7). Among these territories outside borders, province Aleppo attracts attention with its 512 martyrs. As it is seen, identification tags of 52.433 martyrs in total were identified. Taking into account total martyrs in amount of 57.263 ensuing from the results of aforementioned Table 1 and Table 3, identification tags of approximately 5000 martyrs could not be identified yet.

Turkish Army performed its duty with its personnel strength comprising of 310 individuals in total. Accordingly about 20 % of military personnel became martyr. Two thirds of the total strength is casualty. Considering that Muslim population of Turkey was 12-13 million in this period, it can be said that one person from almost every family line became martyr or got harmed. According to literacy rate of this period, 11 percent of casualty soldiers was schooled individuals in average. Confrontation of the capital city with a danger to fall, stimulated the community and also increased number of schooled individuals joining the army both by order or voluntarily. However it can be said, this situation is not a status that changes these rates. Nevertheless it is understood in this context that the information that almost 70-100 thousand schooled individuals became casualty is wrong.

In School and Teachers’ Guide Books, it is seen that information relating to casualties are generally either wrong or inconsistent, or it is not mentioned. Primarily provision of information about casualties should be enabled truthfully. Herewith correction of the wrong information will be possible in the public opinion.

History of Gallipoli Campaign attract more attention with each passing day. Trips to the zone, where conducted activities and events took place played a big role for this great attention. What pleasing is the improvement, betterment and development of this battle region in a worthier way with every passing day. Furthermore the fact that martyr names are exhibited at some parks and visiting places carries the meaning of fulfilling duty of loyalty. In this sense works of municipalities should be encouraged.

Considering the martyrs we had in Gallipoli Campaign, sentences seen in verses of Independence Anthem “*View not the soil you tread on as mere earth, recognize it; And think about the shroudless thousands who lie so nobly beneath you...*” gain more meaning. We remember all the soldiers with mercy and gratitude, who became casualty for the sake of these thoughts.